

A KÖZÉPSŐ FELVIDÉK SZEREPE TUDOMÁNYOSSÁGUNK TÖRTÉNETÉBEN.

(TUDOMÁNYOS ÉLET A MULTBAN ÉS A JELENBEN.)

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde a magyar orvosok és természetvizsgálók 1901. évi XXXI-ik bártfai vándorgyűlésén.

(Befejező közlemény.)

Kassa a középső felvidék városai között az, a melyben a hitújítás legkorábban vert gyökeret, a mely azonban a katolikus ellenhatás győzelme következtében a XVII. és XVIII. század folyamán főképen mint katolikus főiskola székhelye vívott ki magának előkelő szerepet tudományos művelődésünk történetében.

A vagyonos és művelt *Kassa* sok gondot fordított már a XVI. század elején iskolájára, melyet már akkor gymnasiumnak neveztek s messze földről is fölkerestek. 1521-ben Coxe Lénárd, ki egykor VIII. Henrik angol király nevelője volt, vette át — miután rövid ideig Lőcsén is működött, — a kassai iskola vezetését; Stöckel Lénárd tanítványa volt ő maga is mint utódai s valószínű, hogy már ő kezdte az egyházi reform eszméit terjeszteni Kassán; az új tanok irodalma legalább kétségtelenül innen indult ki s a következő században vett nagy lendületet. *Kassa* protestáns iskolája időnkénti szüneteléssel föntartotta magát később is, még 1766-ban volt itt a reformátusoknak az elemi fokot meghaladó tanintézetök, de jelentősége olyan mértékben csökkent, a mely mértékben nőtt az itt már a XVII. század elején megtelepedett jezsuiták kezelése alatt 1636 táján működésnek indult katolikus iskola fontossága. Ez utóbbit fejedelmi s egyéb adományok gyarapították és 1660-ban Kisdi Benedek egri püspök emelte királyilag megerősített alapítványával egyetemi rangra.*

* Ferenczy Zsigmond Jakab: Magyar irodalom és tudományosság története 211. l.

A kassai egyetem, vagy helyesebben: «*Studium generale*» ama kor tanrendszerének megfelelően természetesen gymnasiumot is foglalt magában s 3 évi bölcsészeti és 4 évi theologiai tanfolyamot. I. Lipót király arany bullája mindazokkal a jogokkal felruházta, melyek a kölni, bécsi, prágai, ölmützi, mainzi, ingolstadti, gráci és nagy-szombati egyetemeket megillették; jogi és orvosi kara nem volt. A főiskola tartozékaúl szolgált egy nemesi convictus is, mely Konzky Balassa Zsuzsanna Ungvárott tett alapítványának áthelyezéséből s más alapítványok hozzájárulásából eredett.

A jezsuiták azonban itt sem folytathatták zavartalanúl működésüket; Thököly és Rákóczy ismételve elűzték őket s csak a szathmári béke után szilárdult meg ismét collegiumuk, míg nem a rend feloszlatása után Mária Theresia 1777-iki Ratio Educationisával az intézet új, académiái szervezetet kapott, mely a jogtanítást is felölelte.

A kassai «*Kisdianum*» legnagyobb virágzása korában mintegy 500 tanulót egyesített magában; tanítása megfelelt a Jézus-társaság mindenütt következetesen alkalmazott rendszerének, melynek előnyei legalább a formai képzés tekintetében nem tagadhatók; érdekes, hogy az intézet évkönyvei 1748-ból — mikor a magyar nyelv tanítása még általában alig vitt szerepet, — fölemlítik, hogy a tanulók «oly serényen tanultak magyarul, hogy sokan, kik az év elejénegyszócskátsem tudtak, az év végével szülőiknek örömet okoztak előhaladásukkal.»* A Kassán működött jezsuita tanárok közül figyelemreméltóbb tudományos irodalmi tevékenységet fejtettek ki Bossányi Farkas, Korneli János, Szerdahelyi Gábor, Turóczi László a történész, Timon Sámuel és végül Spangár András; ez utóbbi az első magyar irodalomtörténetet adta ki hazai nyelven 1738-ban Kassán.

Egyébiránt Kassa, melyet a XVII. században Apáczai Cseri János Buda, Székesfehérvár, Esztergom és Nándorfejérvár után Magyarország ötödik városaként említ,** melynek szellemi életében az irodalmi tradíciók már Tinódi Sebestyén hosszas ottani tartózkodásával és munkásságával a XVI. században kezdődnek, melynek már a XVII. század első felében volt virágzó nyomdája, a hol a XVIII. század közepén főurak is, mint báró Orczy Lőrincz igye

* Molnár A.: id. m. 236. l.

** Bánóczi József czikke a Beöthy-féle irod. történetb. I. köt. 318. l.

keztek irodalmi babérokat szerezni, kiválóan alkalmas hely volt arra, hogy egyik szellemi központjául szolgáljon annak a nagy irodalmi mozgalomnak, mely a XVIII. század végén indult meg s a melynek egyik legemlékezetesebb jelensége a Bacsányi-Kazinczy-és Baróti-Szabóból alakult «Kassai magyar társaság» és annak lapja a «Magyar Muzeum» volt.

Bártfa, Eperjes, Sáros-Patak, Kassa egy-egy typusa annak a fejlődésmenetnek, a melyet a középső felvidék városai hazánk tudományos életének történetében felmutatnak; ezek egyike vagy másikához csatlakozik a többi kisebb-nagyobb hely a maga hasonló vagy amazok hatása alatt álló viszonyaival. Fejetegetésem kerete csak futólagos szemlélet enged meg ezek fölött:

Mindenekfölött jellemző az, mily sok helye a középső felvidéknek viszi föl a maga kimutatható iskolaügyi történetét egészen az újkor kezdetéig, sőt némelyik még azon túl is. A már megnevezett helyeken kívül Lőcsén és Kis-Szebenben már a XV. század közepén működött iskolákról van adatunk;¹ a szepességi Látókon 1500-ban fennállott karthausi iskoláról. A XVI. század első felében volt kimutatható iskolája Zólyomnak, Késmárknak, Rozsnyónak, Szepes-Bélának, Szikszónak, Libetbányának, Besztercebányának, Szántónak, Liptó-Szt.-Péternek és Nagy-Idának; a XVI. század második felében: Szepes-Váraljának, Szepes-Szombatnak, Breznóbányának, Német-Lipcsének, S.-A.-Ujhelynek, Csetneknek, Rózsahegynek, Tót-Lipcsének, Jolsvának, Iglónak, Nagy-Sárosnak, Úrvölgynek, Homonnának, Dobsinának, Liptó-Szt.-Miklósnak, Király-Helmeznek, Leibitznek, Márkusfalvának; Sztropkónak, Szent-Iványnak, Tarczalnak, Göncznek, Káposztafalvának, Alsó-Kubinnak, Szepesnek, Nehrének, Tályának, Trsztenának és Berzeviczének.² Ezek között sok olyan nemesi iskola van, melyet többnyire protestáns családok tartottak fenn falusi birtokukon. Legérdekesebb az e nemzeti iskolák között a nehrei (Sztrázsa) Szepes megyében, melyet a nagy utazásai és külföldi tanulmányai után hazájába visszatért Horváth Stansich Gergely állított fel gymnasiumi jelleggel 1590-ben s melyben ő maga is tanított,³ folytonos szellemi összeköttetésben állva Bártfa város iskolájának vezetőivel.

¹ Halász László: A lőcsei kir. kath. főgymnasium története. V. l. Fraknói: id. m. 109. l.

² Fraknói: id. m.; 68—192. l.

³ Molnár A.: id. m. 31., 106. l.

Idő folytán azonban sok virágzó iskola el is pusztult, vagy legalább is alászállott jelentőségében. Ilyenek voltak a most említett — többnyire rövid életű — felsőbb fokú falusi nemesi iskolák, ilyen több gymnasiuma részint a jezsuitáknak, részint a minoritáknak és kegyesrendieknek, részint a protestánsoknak, míg a specifikus magyar paulinus-szerzetrend maga is feloszolván, természetesen seminariumi és iskolái is megszűntek, vagy más kézre kerültek. Így például Liptó-Szt.-Miklóson, hol a Jézus-társaságnak még 1766-ban grammatikája és syntaxisa, úgyszintén convictusa volt, ma nincs semmiféle középiskola;¹ hasonlóképen Csetneken, Dobsinán, Sajó-Gömörben, hol viszont az ág. evangélikusoknak volt a trivialist némileg meghaladó iskolájuk. A reformatusoknak volt gymnasiumuk még 1670-ben Tokajban, Szikszón és Gönczön; ez utóbbi hely már Károlyi Gáspár működése által is nevezetessé vált, valamint Székely István szintén reform. lelkész által, ki az első magyar világtörténetet írta meg; Szenczi Molnár Albert is itt töltötte tanulóévei egy részét a nagy bibliafordító szellemi befolyása alatt.² Tokajban a kegyesrendieknek is volt a XVIII. században grammatikai iskolájuk, míg breznóbányai tanintézetük, mely szintén megszűnt, néha a rhetorikán is felül emelkedett.³ A szepesváraljai jezsuita gymnasium és convictus is elenyészett. Alább szállott a kegyesrendiek podolini és kis-szebeni iskoláinak jelentősége is, a mennyiben mindkettő teljes gymnasiumból kis-gymnasiummá változott; az előbbi, — mint a piaristák első magyarországi állomása — még abban az időben keletkezett, a mikor a 16 szepesi város elzalogosítása következtében Podolin lengyel uralom alá tartozott; az utóbbi Desseffy István tábornok alapítványának köszöni eredetét s convictusa a XVIII. században a felvidéki nemes ifjak gyűlhelye volt, a mit még most is több főúri növendék arczképe igazol. A kegyes tanítórend Lengyelországból kerülvén hozzánk, természetszerűen először a felvidéken foglalt tért; eredetileg feladatát főkép az elemi oktatásban keresté, de csakhamar kedveltek lettek középiskolái is, melyeknek tanrendzszeresokban hasonlított a jezsuitákéhoz, eltért azonban ettől mégis a.

¹ Fináczy id. m. 174. l.

² Szilágyi Sándor cikke a Beöthy-féle irodalomtörténetben. I. kötet, 179. l. és Négyesy László cikke ugyanott 295. l.

³ Molnár A.: id. m. 550—557. l.

földrajz, mathesis és experimentális physika behatóbb méltatása által.¹

Rózsahegy, Rozsnyó és Rimaszombat régi iskoláinak jelentőségét jóval felülhaladják Lőcse, Késmárk és Besztercebánya. Lőcse és Besztercebánya viszonyainak fejlődése sokban hasonlít az Eperjeséhez; mindkét helyen a protestáns és jezsuita oktatás küzdtek egymással s mindkét helyen sikerült a katolikus és evangélikus iskolának súlyos viszontagságok után egymás mellett fennmaradnia.² Késmárk az a szinte kivételes iskolai városa a felvidéknek, melyben jezsuita iskolának a küzdelem egész idején végig nincs nyoma. Itt az 1533-ban alapított s később Thököly különös pártfogásában részesült lyceum nagy látogatottságnak örvendett, soká theologiai tanfolyama is volt, sőt egy ideig a jogot is tanították benne. Ebben a kárpáti városban már a XVII. században művelte irodalmilag az orvostudományt Perliczy János Dániel s innen származott a nagy botanikus Augustinus ab Hortis. Késmárkon úgy mint Lőcsén a Trozendorf Bálint goldbergi befolyása alatt fejlődött eredetileg a protestáns iskola, a lőcsei tanács levelezésben is állt vele.³ A Thurzó nádor alapítványát is élvező lőcsei protestáns iskola ellensúlyozására a jezsuiták nem csak gymnasiumot, de nemesi convictust is állítottak itt; róluk a minoritákra szállt a katolikus iskola vezetése s ezekről világiakra, kik között kitűnt Bárdosy János nagyérdemű igazgató, a «Supplementum Analectorum Terræ Scepusiensis» szerzője.⁴ A XVIII. század utolsó éveiben Dayka Gábor a költő is itt tanárkodott, Lőcse egyébiránt a XVII. század első felében kifejlődött híres nyomdájával, elterjedt kalendáriumával, krónikájával a magyar bibliographiában nagy szerepet visz. Már 1630-ban itt adta ki Szenczi Molnár Albert «Discursus de summo bono» című művét magyarul, 1650-ben Kászonyi Jánostól egyik legrégebb perrendtartási könyvünk jelent meg itt s a XVIII. század elején Comenius Orbis Pictusának magyar fametsző képeivel ékesített kiadása is Lőcsén látott napvilágot. A besztercebányai protestáns iskola — eltérően az előbbiektől — Schremmel Ábrahám rector útján a Sturm strassburgi iskolájának

¹ Fináczy: id. m. 149. s köv. l.

² A lőcsei ág. ev. gymnasium csak a múlt század hatvanas éveiben szűnt meg.

³ Halász L.: id. m. 9. l.

⁴ Ugyanott 48. l.

befolyása alá került. Később itt is megtelepedtek a jezsuiták, kiknek egyik legkiválóbbja, Kollár Ádám történetíró beszterczebányai származású volt; Zólyomból származott s egy ideig Beszterczebányán lakott a nagynevű Bél Mátyás is, a pædagogiai realizmus-meghonosítója Magyarországon, ki történet-földrajzi művében szülő-megyéje viszonyait is leírta.*

És ezzel elérkeztünk a XIX. századhoz, mely szellemi életünk egész oecónomiáját oly gyökeresen változtatta meg, hogy küszöbentül szemlémet nem folytathatom többé csupán helyek szerint csoportosítva, hanem a közép-felvidék szerepét nemzetünk szellemi munkásságának különböző körei szerint megosztva is kell szemügyre vennem.

Az iskola a most múlt században is legszélesebb alapja maradt tudományosságunknak; de minél inkább igényel — műveltségünk előhaladásával — minden társadalmi hivatás iskolai képzettséget is, annál inkább kell a tulajdonképeni tudományos működés előkészítőit a felsőbb fokú tanintézetekben keresnünk. Ilyenekkel közepső felvidékünk nincs gazdagon ellátva; egyetemek- és műegyetemekben szegény országunkban e legszélesebb körű főiskolákból egy sem jutott közepső felvidékünkre; van három jogi iskolája és hat hittani intézete: ez minden, a mit felsőbb iskolából a múltak hagyománya gyanánt bír. A középiskolát a két Ratio Educationis, később az Entwurf és még később a középiskolai törvény a XVIII. századbeli állapotokhoz képest hatalmasan átalakította; a gymnasium magába olvasztotta a hajdani philosophiai vagy lyceumi tanfolyamot s feladatkörét megosztotta az új reáliskolával; a népiskolai törvény önállóan szervezte a tanítóképző-intézeteket és létesítette a polgári s felsőbb népiskolákat; a legújabb kor többféle középfokú szakiskolát hozott létre s a haladottabb leánynevelés számára a polgárin felülemelkedő felsőbb leányiskolákat. Mindent összevéve a közepső felvidék a XIX. század végén számra nézve s a század elejéhez hasonlítva bizonyára inkább több mint kevesebb középfokú tanintézettel rendelkezik.

A legfontosabb szellemi központok a XIX. század folyamában is a legrégebb iskolák körül formálódtak. Kassa académiájával, papnöveldéjével, népes gymnasiumával, a múlt század utolsó tizedében visszaállított királyi convictusával, reáliskolájával mezőgaz-

* Marczali cikke a Beöthy-féle irod. történetb. I. köt. 502. l.

dasági, tanintézetével iskolai téren is megfelel a felvidék fővárosa czímének; akadémiája könyvtarán kívül mint a felvidéki közművelődés és tudományos kutatás hathatós intézete létrejött a felső-magyarországi muzeum. A nemzeti irodalom fejlesztése terén különösen a század első évtizedeiben vitt nagy szerepet; a mikor a «Felső-magyarországi Minerva» s a «Képes Ujság» megindítása folyóirataink történetében szinte korszakot alkotott s a mikor a nemzeti színészet Kassán kapta legerősebb lendületét.

Eperjes collegiuma kivált a század első felében egyike volt az ország legkedveltebb és leghírnevesebb tanintézeteinek; itt tanultak Kossuth Lajos, Kazinczy Gábor, Székács József, Sárossi Gyula, a Vachott testvérek, Kerényi Frigyes, Hunfalvy János, Lisznyay Kálmán, Greguss Ágost és Gyula,* míg a katolikus gymnasium ugyanabban az időben Trefort Ágostot számította növendékei közé. Az intézet könyvtárát egy nagy jótevője, Szirmay János gazdagította, de egyes tanárai is becses adalékokkal járultak gyűjteményeihez, mint péld. Hazslinszky herbáriumával. A collegium historiai nevezetességű épülete 1867 óta teljesen kiépült, a gymnasium viszonyait államsegélylyel javította, az egyház; legnagyobb nehézségekbe ütközött a jogi tanfolyamnak a haladó kor igényeihez való alkalmazása; a tanítás ismételve szünetelt, végre a megye és a város hozzájárulásával sikerült mégis a négy éves tanfolyam felállítására. A kath. gymnasium is sok akadályal küzdött a múlt század 60-as éveig; a megszüntetett tanintézet 1801-ben a ferenczrendiek kezelése alatt nyílt meg újra, de csak mint kismagnum, s lassanként, némi makacssággal lehetett csak kifejlesztését főgymnasiummá keresztülvinni; ** a hatvanas évek óta a tanulmányalap terhére vette át a kormány s világi tanári karral látta el; szép épületét azonban 1890-ben egy, a régi nemes példák nyomdokaiba lépett városi polgár: Szent-Andrássy Lajos nagyszerű hagyományából kapta. Az Eperjesen felállított gör. kath. püspökség védszárnyai alatt nemcsak papnövelde, de újabb tanítóképző-intézet is létesült, míg az állam tanítónőképezdét létesített itt ugyancsak a század legutolsó éveiben.

Sárospatak is jóformán megtartotta jelentőségét; tanítóképző-intézetét átvette az állam, gymnasium, theologia és jogakadémia

* Hörk: id. m. II. köt. 240. l.

** Ruby: id. m. 82. s. köv. l. az ottani iskolai élet történetéről.

fennállanak; az intézet könyvtára meghaladja a 40,000-nyi kötet-számot, tápintézete népes, gyűjteményei gazdagok, saját nyomdája és lapja is van, s a most múlt századbéli évkönyvei a növendékek közt fényes neveket tüntettek föl, így: a Kossuthét s Kazinczy Gáborét, kik itt is tanultak, a Kazinczy Ferenczét, Fáy Andrásét, Szemere Bertalan és Miklósét s a Tompa Mihályét.

Lőcsén a katolikus gymnasium vezetése egy ideig a prémon-treiekre volt bízva, kiktől a század közepén ismét világiak vették át;¹ az ág. evangélikus gymnasium helyére a hatvanas években állami főreáliskola lépett. A késmárki lyceumban a theologiai tan-folyam 1854-ben megszűnt,² a gymnasium azonban tovább virág-zott s egy kereskedelmi iskola is keletkezett. Jászóvárott I. Ferencz király visszaállította a premon-treiek papnevelő-intézetét. Mint a tudomány érdekeit szolgáló közép-felvidéki intézményekre rá lehet még utalni az alsó-kubini 60,000 kötetre menő könyvtárra, mely Csaplovics Lőrincz alapítása és a Poprádon s Felkán léteüslt két tátravidéki muzeumra.

Ha — mint legteljesebb magyar irodalomtörténetünk helyesen mondja — az irodalom megújhodása a XVIII. és XIX. század való-pontján közművelődésünk megújhodása lett,³ akkor annak vezér-alakjaiban méltán látjuk tudományosságunk legújabbkori úttörőit is. Ezek egyikét, még pedig egyik legkiválóbbikát, Kazinczy Ferenczet a középső felvidék joggal a magáénak tekintheti. Bihar-megyében született ugyan, de már 7 éves korában a zemplén-megyei Alsó-Regmeczre látjuk költözni atyja lakására; tanul-mányait Késmárkon és Sáros-Patakon végzi, Eperjesen és Kassán patvaristáskodik, ez utóbbi helyen jelennek meg első munkái, itt visel előbb megye-jegyzői, majd iskolafelügyelői hivatalt, itt indít folyóiratot s mikor a várost elhagyja, mikor később börtönéből ki-szabadul, mindig zempléni birtokára tér vissza, ott is lepi meg a halál, ott — Széphalmon — van sírja és áll emléke is. A nyelv-újítási mozgalomban Kazinczynak két előkelő fegyvertársa került ki még felvidékünkről: az egyik Helmezy Mihály, a másik gróf Dessewffy József, ugyanaz a Dessewffy József, a ki Döbrentey Gáborhoz 1817-ben írt híres bártfai leveleivel ennek a helynek, a

¹ Halász L.: id. m. 49. l.

² Hörk: id. m. II. k. 197. l.

³ Széchy Károly czikke a Beöthy-féle irod. történetben: II. k. 15 l.

melyen összegyűltünk, maradandó irodalmi emléket állított s a ki a magyar tudományos academiának első elnökévé lett, mely méltóságban őt egy másik Dessewffy gróf, Emil, szintén Sárosmegye szülöttje, követte. Az academia által első sorban fölkarolt nyelvtudomány később még két előkelő munkását kapta a középső felvidékről: az egyik a szepesmegyei születésű Hunfalvy Pál, ki később márkai tanársággal kezdte pályáját, a másik a zempléni születésű Ballagi Mór.

Ép oly tekintélyes alakjai 19. századbeli tudományos életünk többi köreinek is azok, kik a középső felvidékről származtak, vagy tevékenységök javarészét e vidéken fejtették ki. Előadásom csak a múlttal foglalkozván, mellözöm a még élőket. A theologia, egyház-jog és egyháztörténet terén: Somosi János, Szilágyi Benjamin István, sárospataki tanárok, Klein Sámuel gölniczi lelkész, Munyáy Antal eperjesi collegiumi tanár; a philosophia és æsthetika körében: Vandrák András eperjesi professor, Erdélyi János a költő, sárospataki tanár, Greguss Mihály eperjesi tanár és fia, Ágost, az ismert æsthetikus, a pædagogus Fáy András; a történészek és archæologok sorában Csengeri József, Vályi Nagy Ferencz, Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz és Ipolyi Arnold, mint besztercebányai püspök; a geographusok közt: Vályi András és Hunfalvi János.

A jog- és államtudományok, a közgazdaság és politika tere is nagy nevekkel gazdagodott erről a vidékről; a század elején, mint közgazdasági irodalmunk úttörője tűnik fel a szepességi Berzeviczy Gergely; Patak professorai közül Kövi Sándort, Szeremley Gábort, a kassaiak közül Vuchetichet, Frank Ignácot, Schnierer Aladárt kell főképp megneveznem; a már említett gróf Dessewffy József «A hitel taglalata»-val, mint politikai író lett emlékeztetésé s mint politikai író és szónokot vésztettük el túlkorán gróf Dessewffy Aurélt. A zempléni Kossuth Lajos, mint publicista, politikai szónok és memoire-író egész századára fényt vet, a szintén Zemplénben született Trefort Ágoston a közgazdasági, politikai és essay-irodalmat egyaránt gazdagította munkáival; a családjára nézve bártfai származású, először Besztercebányán feltűnt Grünwald Béla korai elhunytá egyaránt veszteség volt a publicistákra, a közigazgatás tudományára s a történeti irodalomra nézve.

Végül constatálnunk kell, hogy a bennünket legközelebről érdeklő orvos- és természettudományok fejlődése is sokat köszön-

het hazánk e részének. Különösen szembetűnő az a nagy munkásság, melyet e vidék fiai a botanikában kifejtettek; szinte hajlandók vagyunk hinni, hogy a természet gazdag változatossága az, a mi itt a vizsgálódó elmét a növények világára tereli. Főkép a Szepesség járt e téren elől; Genersich a század legelső évében írta le Szepes flóráját; őt követte Kalchbrenner Károly, majd Hazslinszky Frigyes, a ki késmárki születésű volt, de az eperjesi collegiumnak volt hosszú időn át büszkesége, végül Scherfel Aurél, a ki nem csak mint botanikus, hanem mint vegyész is ismeretes volt; ezekhez csatlakozik az abauji eredetű Hanák János piarista. A zoologia Frivaldszky Imrét, a geologia Zipsér Andrást köszönheti a középső felvidéknek, míg orvostudományunk is innen kapta három jeles vezérmunkását: Bókai Jánost, Scheuthauer Gusztávot és Markovszky Lajost.

Mint már említettem, előadásom nem terjeszkedhetik ki még élő jeleseinkre. De egy kivételt Önök bizonyára megengednek nekem, azt, hogy megemlékezzem arról a férfúról, a kit szülővárosa, Bártfa, ép e napokban részesített a polgártársainktól eredhető kitüntetések legszebbikében: a hazai orvostudományunk, egészségügyünk és különösen vándorgyűléseink körül hervadhatatlan érdemeket szerzett Chyzer Kornélünkről!

Ezek után nem marad más hátra, mint az előbbieken ismertetett múlt jellegzetes vonásaival tudományos életünk jelen viszonyait s jövő feladatait állítani szembe.

Ha szellemi életünk oeconomiájának gyökeres megváltozásáról szóltam előbb, ez alatt főkép nemzetünk szellemi életének rendkívül erőteljes összpontosítását értem, mely a most múlt század folyamában ment végbe s a periphéria szerepét a tudományos élet berendezkedésében is szükségkép háttérbe tolta. Nem tagadható, hogy a nemzeti cultura legnagyobb céljai csak hatalmas erőfeszítéssel valósíthatók meg s hogy ilyen hatalmas erőfeszítés az erőknek egy központba való egyesítését bizonyos határig föltételezi; de az is kétségtelen, hogy e központosításnak nem szabad az állandó hypertrophia jellegével birnia, mely szükségkép a többi tagok elvértelenedésével s elernyedésével jár és az egész szervezet élénk és egészséges vérkeringését akasztja meg. Nekem úgy látszik, hogy mi e tekintetben a legutóbbi időben tényleg kissé túlmentünk a határon, nem is annyira állami intézkedéseinkkel, mint inkább egy a közfelfogásban mutatkozó áramlat

következményeképen, a melylyel eddig szembeszállani csak kevésen találtak szükségessé.

Nem ilyen vagy olyan, jogosult vagy jogosulatlan vidéki aspiratiók kedvéért, nem is a múltak iránti kegyeletből; hanem szellemi életünk egészséges fejlődése, közműveltségünk és tudományosságunk haladása érdekében szembe kell szállani azzal a felfogással, mely azt hiszi és hirdeti, hogy igazi szellemi élet csak a fővárosban van s a melytől hajtva minden magában hivatást érző vagy képzelő szellemi erő feltartóztathatatlanul igyekszik a fővárosba jutni. Ez az áramlat megtermette a maga jó gyümölcseit: fővárosunk rendkívül örvendetes fejlődésében nemcsak a gazdasági és társadalmi téren, hanem a szellemi munkásság élénksége, intenzivitása mellett sokszerűsége tekintetében is; de most már némi ellensúlyozásáról kell gondoskodnunk.

Nálunk a soknyelvűségre, a nemzetiségek némely körében lappangó centrifugális törekvésekre való tekintettel, mint a nemzeti kultúra egységének leghatalmasabb megvalósítóját szokták a szellemi összpontosítást követelni és előmozdítani; hogy legyen egy nemzeti műveltségtől, nemzeti szellemtől át- meg áthatott központ, a mely ezt a szellemet az egész országra erőteljesen sugároztassa szét. Bármily tetszetős e követelés, nagy tévedés is rejlik benne. A központ ereje sohasem lehet oly nagy, hogy minden az országban létező fejlődésre és törekvésre vezetőleg, kormányzólag, mérséklőleg vagy előmozdítólag hasson ki. Ha nem gondoskodunk nemzeti szellemtől áthatott erős vidéki központokról, annál nehezebb lesz a nem magyar nemzeti szellemű törekvéseknek gátot vetni, vagy azokat jobb útra terelni. S maga a teljesen nemzeti szellemű munkásság és szellemi élet is nélkülözni fogja a kellő mélységet, a gazdag változatosságot, kénytelen lesz számtalan becses erő és művelődési elem fölszivódásáról lemondani, ha az ország nagy területe számára a fő, a nagy központtal élénk kölcsönhatás és anyagesere viszonyában álló kisebb központokat nem létesítünk.

Némely kedvező jelenség mutatja e fölfogás tényleges megvalósulását a legújabb időben, annak hangsúlyozása talán helyén való volt épen azok után a visszaemlékezések után, melyekkel előadásomban foglalkoztam és bizonyynyal visszhangra számíthat annak a testületnek a gyülekezetében, a mely több mint egy félszázad óta ad a maga vándorgyűléseivel bölcs példát arra, hogy tudományos

életünknek a vidék megismerésére és a vidéki erők felhasználására is ki kell terjeszkednie. S nekem valóban erős meggyőződés, hogy bár iskolai és közművelődési intézményeink fejlesztésével és szaporításával lehet és kell első sorban hatnunk a vidék szellemi életének erőteljesebb szervezésére, nagyon sokat tehetnek e cél érdekében a társadalmi tényezők és a tudományos körök is, ha egyfelől ébrentartani igyekeznek azokat a hagyományokat, melyek az egyes országrészek, az egyes vidéki helyek kulturális hivatásába vetett hitet megerősíteni, törekvéseiknek lendületet adni alkalmasak, másfelől ezeket a törekvéseket személyes érintkezés segítségével is irányítják s a nemzeti kultúra munkájának nagy gépezetébe belékapcsolják.

Egy másik nagy változás, a melyet szellemi s különösen tudományos életünk mai állapota az előbbieken vázolt múlttal szemben föltüntet, az egyháznak s a vallásnak a tudományhoz való viszonyában mutatkozik.

Láttuk, hogy ez az országrész, a melynek egyik ősi városában összegyűltünk, legfényesebb és legemlékezetesebb szerepet tudományos életünk történetében akkor vitt, a mikor a tudományok művelése és terjesztése legszorosabb kapcsolatban állott az egyház működésével; a mikor az iskola úgyszólván előpitvara volt a templomnak, a tanítás legerősebb fegyver az egyházak egymással való küzdelmében, s a tudományos műveltség becsét mindenekfölött ama szolgálatok szempontjából itélték meg, melyeket vele a vallás terjesztésének, az egyház megerősítésének lehetett tenni.

Ez az idő elmúlt, nem oly értelemben, mintha ma iskola és vallás közönyösen állanának egymással szemben, mintha a törekvés általánosan elfogadott célja az volna, hogy a tanításból minden vallásos elem kiküszöböltessék, s a tudomány a maga uralmát a saját teréről kiszorított vallás helyére építse föl. Az ilyen tendenciát megtagadandónak vélem nem csak a vallás és egyház érdekében, nem csak a kegyelet és méltányosság amaz érzelme nevében, mely föllázad az ellen a gondolat ellen, hogy a tudomány hadat üzenjen annak a pártfogójának, mely zsenge korában dajkálta, ápolta, nagyra nevelte; ezt a tendenciát megtagadandónak vélem magának a tudománynak érdekében, a melynek ily törekvéssel való azonosítása egyértelmű annak diszcreditálásával mindazoknak a millióknak szemében, a kiknek lelke a vallás támaszától elszakadni nem akar.

A szellemi anarchia növekvése és terjedése végfolyamatban ép úgy megtámadja a tudományt, mint a vallást. A skepsis már majdnem ugyanoly mértékben kezdi aláásni a tudomány alapjait, mint a valláséit. A tanultság csömöre egyre termi a kisebb-nagyobb Faustokat. A Dubois Reymond «Ignorabimus»-át, mely semmi egyéb nem volt, mint férfias és őszinte beismerése a tudományos kutatás véges voltának, nyomon követte a Brunetièrefamosus kijelentése a tudomány bekövetkezett csődjéről, határtalan öröme mindazoknak, a kik a tudománnyal való illetlen számolást mindenkifölött kényelmesnek találják; és a mai kor-
nak talán mértéken túl is csodált, sőt bálványozott bölcese s reformátora, Tolstoj Leó, már nem átalotta a tudós embereket egyáltalán mint olyan «megromlott értelmű lényeket» tüntetni föl, «a kik csupán nagy önhittséggel vannak eltelve».*

A változást tehát nem akarjuk olyannak tekinteni, a mely ellenséges viszonyt létesített volna tudomány és vallás, iskola és egyház között, de elfogadjuk annak következményét annyiban, a mennyiben helyeseljük, hogy vallás és tudomány egymás mellett megállva és fejlődve, egymást nem zavarva s egymás területét tiszteletben tartva, czéljaikat a maguk eszközeivel, ha más-más úton is, de a végeredményben: az emberiség erkölcsi és szellemi értékének valódi nemesbülésében találkozáva valósítsák meg.

És nem állíthatja senki, ki az igazsággal összeütközésbe jönni nem akar, hogy a tudomány amaz újabb korszaka, melyben az nem áll többé úgy, mint a nagy vallási küzdelmek idejében, egészen és kizárólag az egyház szolgálatában, a tudomány feladatait magasztos, ideális vonásuktól megfosztotta s körében tisztán a hasznosságot tette volna uralkodóvá, a tudomány művelését méltóságából és nemességéből kivetköztette, a tanulást merő βαναουον-ná, mesterségszerűvé alacsonyította volna le.

A tudomány ma ép úgy szolgálja az egyházat, a melynek a maga körében tudományos képzettségű férfiakra szintén nagy szüksége van, mint szolgálja a hazát, nem csak az állami czélok ellátása körül szükséges ismeretek szolgáltatásával és tökéletesbítésével, de azzal is, hogy a nemzeti lélek önismeretére vezet s hogy viszont annak megnyilatkozására új meg új tért nyit. Míg így a tudomány magába fogadja a nemzeti ideált, sohasem zárkóz-

* «Mi a művészet?» cz. műve 119. l.

hatik el az emberiség közös ideáljai, a humanismus, a civilizáció terjesztése, a népeknek közös, magasztos célok érdekében való egyesülése elől.

A magyar orvosok és természetvizsgálók egy előbbi vándorgyűlésén, a brassóin, egy tudós előadó, hivatására nézve lelkész, kifejtette különösen a természettudományok ethikai vívmányait az emberek s emberfajok egyenlőségének fölismerése és érvényesítése terén; kimutatta, hogy a rabszolgaság eltörlése, az örültekkel való embertelen bánásmód megszüntetése, a boszorkányságban való hit megdöntése, a nő helyzetének és jogainak méltányosabb megítélése lényegökben nagyrészt a természettudományi megismerés eredményeire vihetők vissza.*

Suess Ede, a kitünő geologus és politikus, nem rég egy parlamenti beszédjében így szólt: ** «Es hat gar keine Zeit gegeben, in welcher für die Fortschritte der Wissenschaft so viel Heldenthum, so viel Hingebung von allen gebildeten Nationen aufgewendet wurde, wie heute, und wenn sie hier Klagen über den Mangel an Idealismus hören, dann ist der Grund ein anderer; weil sie ihn nicht sehen inmitten der Staubwolken, welche durch den Kampf der Parteien, der Classen und Nationalitäten erregt werden».

Kell-e példákat keresnünk ez állítás igazolására? Nem élnek-e legelőkelőbb emlékezetünkben, mint napjainkban átélt dolgok azoknak a tudományos kutatóknak élményei, a kik ismeretlen égövek minden veszélyeivel, gyakran öldöklő égaljával, nélkülözésekkel és szenvedésekkel, sőt vad népek fegyvereivel szembeszállottak, nem a régi és modern conquistadorok hódító célzatával, hanem azért, hogy ama vidékek tudományos feltárását munkálják az egész emberiség számára? Hát még a sarkvidéki utazók, a kik az elpusztulás minden nemei között talán a legrettentőbbel megbarátkozni készek voltak az örök jég sivár birodalmában s annak gyakran áldozatai is lettek csak azért az egy célért, hogy a föld megismerésének határait valamivel tovább tolják! Avagy gondoljunk a tudósa, a ki az emberiséget pusztító kór legyőzésére szolgálni hivatott szer még ismeretlen s talán romboló hatását saját

* Öbert Ferencz az 1892-iki congressuson (I. Munkálatok, XXVI. gyűlés).

** Az osztrák Reichsrath 1896 november 30-iki ülésében.

magán próbálta ki, a fiatal orvosra, ki, midőn viruló élete a leg-öldöklőbb járvány egy véletlen, elszigetelt fölmerülésének áldozatául esett; végpercei kínjait hidegvérrel élemezte s írta le a kórkép teljessége kedvéért, a tudomány használatára.

Valóban, az egész emberiség javát szolgáló tudomány céljaiért való önzetlen és odaadó lelkesedés ama példáival szemben, melyeket napjaink felmutatnak, megszűnik minden aggodalom arra nézve, mintha a tudomány megerősödött uralma lelki életünket sivárabbá tette volna. A tudománynak is megvan a maga idealismusa, a melynek szolgálatában minden nagy, alkotó, regeneráló erő, mely az emberi lélekben lakozik, tág tért és hathatós indítást talál az érvényesülésre; önmegtágadás és önfeláldozás, heroismus és martyrium ki nem veszték, meg vannak ma is bennünk s a tudomány ideáljaiért is képesek tette kelni.

Mert a tudomány szolgálatában is igaznak fog bizonyulni mindig, a mit a kitünő olasz író Pasquale Villari nem rég e szakban foglalt össze:

«La nostra vita ha bisogno di vedere ardere perenne dinanzi a sè la fiamma dell' ideale, cui vuole essere sacrificata, perchè da questo sacrificio essa riceve il suo valore e la sua dignità, perchè senza di esso non vale la pena di essere vissuta.»*

(Életünknek szüksége van rá, hogy mindég maga előtt lássa lobogni az ideál lángját, azért az ideálét, a melynek szenteli s áldozza magát, mert ez az önáldozat adja meg valódi becsét és méltóságát, a mely nélkül az élet meg nem érdemelné, hogy végig éljük.)

Abban a reményben, abban a meggyőződésben, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése, mint mindenütt, úgy különösen ezen, a szellemi javakért vívott önfeláldozó küzdelmekről megszentelt földön, a tudomány nemes ideáljainak is becses szolgálatokat fog tenni, a XXXI-ik vándorgyűlés tanácskozásait ezennel megnyitottaknak nyilvánítom.

* Pasquale Villari: Girolamo Savonarola e l'ora presente (Rivista d'Italia vol. II. fasc. VII.).